

אברהם

צמיחתה של מנהיגה

גולדה – צמיחתה של מנהיגה

(1956 – 1921)

צוות המחקר:

פרופ' אביזוהר מאיר – עורך מדעי

ד"ר גלבוע משה

פרופ' גלוברזון אריה – ראש צוות המחקר

ד"ר גלעדי דן

ד"ר גרינברג יצחק

ד"ר קופמן אילנה

מכון גולדה מאיר לחקרי עבודה וחברה
אוניברסיטת תל-אביב

דן גלעד

קליטת עלייה, עבודה וחקיקה סוציאלית (1949-1956)

עוצמת העשייה

מכלל תפקידיה הממלכתיים של גולדה בשנים שלאחר קום המדינה, הפחות מעוגן בחודעה הציבורית הוא תפקידה כשרת העבודה. גולדה ידועה יותר כציר ראשון בברית-המועצות, כשרת החוץ, כמנהיגת מפא"י וכמובן כראש הממשלה. עובדה זו עומדת בניגוד מוחלט להרגשתה הסובייקטיבית, כי השנים שבהן מילאה תפקיד זה (1949-1956), היו בעיניה "שבע השנים הטובות". אֶלמלא תביעתו המפורשת של בן-גוריון בשנת 1956, כי תקבל את תפקיד שרת החוץ, היתה ממשיכה לכהן כשרת העבודה.

היא העריכה שבמשרד זה תגיע למיצוי מלא של כל כישוריה ומאויייה, ותמצא פורקן למרצה ולכושר מנהיגותה. בשנים ההן, שאפה לעמוד במרכז העשייה של קליטת העלייה ההמונית, ולהבטיח יסודות איתנים להגשמת המפעל הציבורי. מעדויות בעל-פה, התחוויר לי כי גם בערוב ימיה, בהש-קפה על עברה מפרספקטיווה של זמן, ראתה באותן שנים את שיא פעילותה.

האתגר הגדול, שמשקיף אובייקטיבי עשוי היה אולי להעריכו כחסר סיכוי, של הכפלת האוכלוסייה בארבע שנים ושל קליטת מיליון עולים עד סוף כהונתה כשרת העבודה, לא הרתיע אותה. להפך, היא קיבלה על עצמה חלק חשוב מהאחריות למפעל רב ממדים זה, הרף הנטיבות הקשות והגור-מים המכשילים.

גולדה רתמה למשימה זו עוזרים בעלי מקצוע, אשר פעלו כצוות בהנהגתה, כשהיא מקנה להם הרגשת שותפות ואחריות לביצוע. היא יצרה מערכת יחסים שתבעה את מירב המאמץ מהאנשים המקורבים אליה, ויחד עם זאת,

האצילה סמכויות ועודדה יוזמה וכושר אילתור. גולדה הרבחה לשבח את עובדי משרדה, "אמרתי לא אחת, שכל הדברים הטובים שנעשו במשרד העבודה נעשו תודות לעובדים, וכל השגיאות שנעשו במשרד הן על אחריותו של השר, וכל מה שנעשה במשרד העבודה, השר הוא אחראי לכך". גולדה הדגישה תמיד כי ההישגים היו פרי המאמץ המשולב של עובדי המשרד, ובראשם אותה קבוצה קטנה של בעלי תפקידים מרכזיים, ללא התייחסות לשייכותם המפלגתית.

היה זה התפקיד הביצועי הממלכתי המקיף הראשון שקיבלה על עצמה, והיא הוכיחה בו מיומנות, כושר החלטה, מנהיגות ויכולת לתמרן בנתונים קיימים. גולדה נהגה להצהיר כי אינה מבינה בכלכלה, אך בפעולתה היוזמת יומית פעלה בהתאם לעקרון הכלכלי הבסיסי, שיש להשיג מקסימום תפוקת מתוך המשאבים המוגבלים. אולם בעת ובעונה אחת, בלהט העשייה, וכאשר הצרכים החיוניים חייבו חריגה מהמסגרת התקציבית, לא הגבילה את עצמה בהתאם לאפשרויות התקציב הריאליות, כשהיא מקווה ומאמינה, כי העניינים יגיעו לפתרון הרצוי בצורה זו או אחרת בעתיד. בכך היתה נאמנה לתפישה ה"הירואית" משנות העשרים שאיפיינה את מנהיגי תנועת העבודה.

המחקר מתמקד בעלייה ההמונית, שנמשכה מקום המדינה עד סוף 1951, ובתוצאות הנילוות בשנים אחר כך. עליית קרוב ל-700 אלף נפש היתה התופעה המכרעת של התקופה, והשלוכותיה הורגשו בכל התחומים שמשרד העבודה התמודד עמם.

אחת הבעיות במחקר זה היתה לאתר את חלקו של משרד העבודה בתוך כלל הגופים שעסקו בקליטת העלייה באותן שנים: משרדים ממשלתיים רבים, מחלקות של הסוכנות היהודית, מוסדות של ההסתדרות הכללית וארגוני ציבוריים רבים אחרים. כפילויות והיעדר הגדרה של סמכויות ותפקידים ברורים ביניהם, שהכבידו על העושים במלאכה דאז, מוסיפים להביך גם את החוקר דהיום.

נשאלת השאלה מה היה משקל התכנון הלאומי בכל ההתרחשויות הנדונות. מאחר שהמשתנה העיקרי, מספר העולים שהגיעו לארץ, נקבע על-ידי גורמים חיצוניים ולגורמים המטפלים לא היתה שליטה בהם, כמו: החלטת מדינה זו או אחרת על פתיחת שערים ליציאת יהודים או נעילתם או מידת הנכונות של היהודים לעווב את ארץ מגוריהם ולהגר לארץ – הרי שהנסיבות לכון את ממדי העלייה ולהשפיע עליהם לא עלו יפה, כל עוד נשמר העיקרון של חופש העלייה (עד לשנת 1951) שבן-גוריון הקפיד לשמור עליו. המוסדות והארגונים שהיו מעורבים בהעלאת יהודים והיו שותפים לאחריות ולתוצ-

אותיה, נאלצו להגיב על המאורעות יותר מאשר ליזום ולתכנן. במצב זה קשה היה עוד יותר לגורמים האחראים, ובראש וראשונה למשרד העבודה, למלא את תפקידם, כאשר התנאים האובייקטיביים של מדינה שזה עתה קמה ועדיין היתה נתונה במצור, היו חמורים כשלעצמם.

במטרה לשרטט רקע הולם להבנת התנאים בהם פעלו גולדה והמשרד, תוארה בפרק הראשון תמונת מצב מפורטת למדי המורכבת מההבטים השונים של תופעת העלייה בכללותה: ההבטים האידיאולוגי, הדמוגרפי, הסוציולוגי, הכלכלי והמוסדי-ארגוני.

הפרק השני עוסק בהשקפותיה החברתיות והלאומיות של גולדה בהקשר לעלייה. השקפת עולמה בנושאים אלו היתה מוצקה ועקבית, ובמידה רבה גמשכה מפעילותה הקודמת במסגרות ההסתדרות הכללית. ניסיתי לעמוד על הזונה החברתי, על פירושה לסוציאליזם ועל ביקורתה וחששותיה מפני תהליכים חברתיים חדשים המתרחשים בחברה הישראלית ההולכת ונוצרת. הפרק השלישי מוקדש בעיקרו לנושא שיכון העולים. בשלב הראשון מצאו רוב העולים "פתרונות דיור" במבנים של "הרכוש הנטוש" שנעזבו על-ידי הערבים ובמחנות צבאיים בריטיים לשעבר. שלב זה התרחש בעיקר עוד לפני כניסת גולדה לתפקידה. בשלב השני פוגו המחנות והוקמו מעברות בכל רחבי הארץ. בו זמנית הוקמו מאות מושבי עולים ועשרות עיירות פיתוח, חלקם הגדול באזורי ספר. גולדה השקיעה מאמצים רבים כדי לקדם את העיקרון המקובל של פיזור האוכלוסייה, שייחסה לו חשיבות עליונה.

במקביל נבנו שיכונים, לוותיקים ולעולים, ואלה שינו לבלי הכר את הנוף של הישובים העירוניים והעירוניים למחצה, והפכו את רוב המשפחות בארץ לבעלים על מגוריהם. גולדה גילתה מעורבות רבה בביצוע הבנייה הציבורית, ולעתים התערבה עד לפרטי הפרטים. מרכיב חשוב בהקשר זה היו העבודות הציבוריות: כבישים, גשרים ותשתית. דרכים חדשות, במיוחד כאלו המאפשרות פריצה למרחבי ארץ חדשים ודרכי גישה לישובים חדשים, היו קרובות במיוחד ללבה של גולדה, ותאמו את תפישתה בנושאי פיזור האוכלוסין וההתיישבות בכל הבלי ארץ-ישראל.

הפרק הרביעי מוקדש לתעסוקה וליחסי עבודה. הדאגה לעבודה להמוני העולים החדשים העסיקה את גולדה ומשרדה יותר מכל נושא אחר, והיה זה אחד משני התפקידים, לצד בנייה למגורים, שחיובו הקדשת מאמצים עצומים והיו מלווים בקשיים מיוחדים.

ויכוח חריף התערער בנושא העבודות היוזמות, או בלשון הימים ההם, "עבודות דחק", שלעתים קרובות היו מזוהות בטעות עם עבודות ציבוריות.

גולדה תמכה בעקביות בשימוש בעבודות הציבוריות כבמכשיר להקלת האב"טלה, שאיימה כסכנת החמורה ביותר לחברה הישראלית. המשרד היה אחראי לטיפול ביחסי עבודה במשק ובעיקר בסכסוכי עבודה. דעותיה בתחום זה לא היו מקובלות על רוב החברים בתנועתה, ולעתים התעמתה עם קבוצות עובדים שונות. בהקשר לכך גולדה היתה מוטרדת והקדישה תשומת לב לקבוצות הלשות בשוק העבודה: נשים, צעירים, מוגבלים ובני מיעוטים. פרק חמישי אינו עוסק בעלייה ובתוצאותיה, אלא בתחיקה החברתית המכוונת לאוכלוסייה כולה. אין זה מקרה כי המשרד כונה בראשיתו: "משרד העבודה והביטוח העממי". המונח "עממי" ביטא את החשיבות שייחסה הממשלה לביטוח. כאשר הוגשה הצעת חוק הביטוח הלאומי, החליפה המלה האחרונה את קודמתה. גולדה היתה מודעת לכך, שהחוק אשר אושר בסוף 1953 היה רק השלב הראשון בתכנית המקיפה, המיועדת להבטיח רמה גבוהה יותר של רווחה לכלל אזרחי המדינה.

גוסף על חוק הביטוח הלאומי יום המשרד מספר ניכר של חוקי עבודה וחוקים אחרים בעלי אופי חברתי, שנועדו בעיקר לדאוג לציבור השכירים ולקבוצות הלשות באוכלוסייה.

האפילווג חורג ממסגרת התקופה של העבודה ועוסק ב"ועדת ראש הממשלה לילדים ובני נוער במצוקה" משנת 1971, שפעלה כאשר כיהנה גולדה מאיר כראש ממשלת ישראל. הפרשה נכללה במחקר מאחר שגולדה שבה וקיבלה אחריות בתחום החברתי בתקופה זו, והתמודדה עם התוצאות הכאובות של העלייה ההמונית משנות החמישים, הפעם – בהיותה ראש ממשלה. תגובותיה להתפרצות "הפנתרים השחורים" הביאו אותה להתייחסות מחודשת עם נושאים חברתיים שטיפלה בהם עשרים שנה קודם, והן ביטאו עמדות אופייניות לה בתחומים אלו.

במהלך חיבורה של העבודה, הוגלבטתי איזה משקל לתת לדבריה של גולדה בפורומים שונים בנושאים הנדונים, מול הפעולות שנעשו בשטח. מאחר שמילאה בשנים אלו תפקיד ביצועי מובהק, ראיתי לנכון להדגיש את הפעולות שנעשו על-ידי המשרד שפעל בהנהגתה בתוקף התפקידים שהוטלו עליו.

בשל המסגרת המצומצמת שכתיתי על עצמי, לא עסקתי בכל מכלול הפעילות של המשרד, אלא רק במרכזיות שבהן. כך לא עסקתי בנושא עידוד הקואופרציה, אם כי גולדה ייחסה חשיבות לצורת ארגון זו, כאחת הדרכים להשגת חברה יצרנית וצודקת. וגילתה מעורבות רבה בטיפוחו בפעולותיה הקודמות לתפקידה כשרת העבודה.

קליטת עלייה, עבודה וחקיקה סוציאלית

השתדלתי להימנע מנתונים מספריים רבים כדי שלא להקשות על הקורא. בשני סעיפים בלבד, שיכון וכוח אדם, צרפתי טבלאות אחדות.

ק ש י י מ ס ט ט י ס ט י י מ

הכלים והמימונות הסטטיסטית בשנות המדינה הראשונות לא היו גאותים, המפקדים היו חלקיים ובמקרים רבים מהימנותם לא עמדה במבחן התחומים הנבדקים. כתוצאה מכך נמצאו הבדלים סטטיסטיים שמקורם בהגדרות בלתי ברורות לעתים קרובות. להלן דוגמאות אחדות:

א. בדיקת מספר העולים אשר מצאו פתרונות דיור במבנים של "הרכוש הנטוש" - לצורך הגדרת המושג "רכוש נטוש" מקובל לכלול את הערים הערביות יפו, בית שאן, לוד, רמלה, עכו ומגדל (אשקלון), אשר ננטשו לחלוטין בעקבות מלחמת העצמאות, או שנותרו בהן רק קבוצות קטנות מאוכלוסייתן הקודמת, וכן שכונות ערביות בערים המעורבות: ירושלים, חיפה, טבריה וצפת. אולם, על אלה יש להוסיף עשרות כפרים ערביים, שלפחות בשלב הראשון של ההתיישבות החקלאית מסוף 1948 ועד מחצית 1949, שימשו את המתיישבים הראשונים. אמנם רובם נעזבו מאוחר יותר, אך חלקם שופצו ושימשו למגורים. לא תמיד ברור מהנתונים הרשמיים אלו ישובים, שכונות וכפרים נכללו בחשבון "הרכוש הנטוש". יתר על כן, לא כל המבנים של "הרכוש הנטוש" נתפסו או נמכרו לעולים חדשים. חלק מסוים מהם נתפס על-ידי ותיקים, אך אין כל הערכה או נתונים בדוקים מה היה מספרם. כך מוסבר כיצד קרה שבמקורות שונים מצאתי אומדנים שגעו בין 120 אלף למאתיים אלף.

ב. מבדיקת מספר העולים אשר נקלטו בכוחות עצמם או בעזרת קרובי משפחה, בלי להזדקק לפרוצדורה המקובלת, שחייבה את העולים ברישום במוסדות המטפלים, התברר שהאינפורמציה הסטטיסטית חלקית ביותר. הכוונה לעולים שהביאו עמם אמצעים כספיים מסוימים או שנעזרו על-ידי קרובים, ואחרי שהות קצרה במחנות מעבר, היו מסוגלים למצוא עבודה ומגורים ללא עזרת הממסד. ברור שמדובר במיעוט מכלל העולים, אך מיעוט זה מנה בכל זאת רבבות, רובם ככולם יוצאי אירופה. הערכה כלשהי מושגת על-ידי השוואת המספר הכולל של העולים עם מספרי העולים שיש מידע מפורט למדי עליהם, וההפרשים מוסברים על-ידי קטגוריה זו.

ג. קושי מתודי נוסף נובע מהניידות ומהתחלופה העצומה של אוכלוסיית העולים בישובים רבים בפרקי זמן קצרים. בכל נקודת זמן בישוב מסוים,

הנתונים מתייחסים לקבוצת אנשים שונה. מצב זה היה אופייני לא רק למקומות שמעצם טיבם היו בעלי אופי ארעי כגון: מתנות ומעברות, אלא גם בישובי קבע. במושבי עולים לא מעטים התחלפה מרבית האוכלוסייה בפרק זמן של שנה אחת. בעיירות פיתוח מסוימות, דוגמת קרית שמונה וחצור, רוב התושבים היו בתחילה יוצאי מזרח אירופה, וכעבור כשנתיים אלה עזבו, ובמקומם באו יוצאי צפון אפריקה.